

Джерела та література

1. Г. Л. де Боплан. Опис України / пер. з фр. Я. І. Кравця, З. П. Борисюк. Київ: Наукова думка, 1990. 254 с.
2. Жіночі студії в Україні: Жінка в історії та сьогодні: монографія / за заг. ред. Л. О. Смоляр. Одеса: Астропринт, 1999. 440 с.
3. Кривошій О. П. Жінка в суспільному житті України за часів козаччини: іст. розвідки. Запоріжжя: Поліграф-Просвіта, 1998. 68 с.
4. Ткач О., Пятницькова І. В. Жіноча розпуста та зрада у суспільній уяві українців у XVIII–XIX ст. *Вісник СНТ ДонНУ імені Василя Стуса*. 2020. № 2. С. 137–141.
5. Таїрова-Яковлева Т. Г. До питання про повсякденне життя представниць козацько-старшинських родин початку XVIII ст. *Український історичний журнал*. 2008. № 3. С. 202–209.
6. Халєбський Павло. Україна – земля козаків: Подорожній щоденник / упоряд. М. О. Рябий; післям. В. О. Яворівського. Київ: Ярославів Вал, 2009. 293 с.

Барбелюк Олександр

Донецький національний університет імені Василя Стуса

МИХАЙЛИНА КОЦЮБИНСЬКА ПРО МОРАЛЬНИЙ ІМПЕРАТИВ І РАДЯНСЬКІ ВИКЛИКИ

Анотація. У статті розглядається діяльність Михайлини Коцюбинської, що була спрямована на збереження традицій українського народу, їх популяризацію в Україні. Охарактеризовано моральний імператив та радянські виклики, які постали перед спадкоємицею великого роду Коцюбинських.

Ключові слова: Коцюбинська, радянський, опозиція, література, шістдесятники.

Abstract. The article considers the activity of Mykhailyna Kotsyubynska, which was aimed at preserving the traditions of the Ukrainian people, their popularization in Ukraine. The moral imperative and Soviet challenges facing the heiress of the great Kotsyubynsky family are described.

Keywords: Kotsyubynska, Soviet, opposition, literature, sixties.

Михайлина Коцюбинська увійшла до літературних «противників» ще в 1950-х рр., а особливо на початку 1960-х рр., що тоді називалося опозицією. Справа в тому, що в цій сфері мало хто з тогочасних українських інтелектуалів кидав виклик тоталітарному режиму. Спочатку Михайлина Хомівна робила це в літературознавстві, де працювала у відділі рукописів Академії літератури імені Шевченка. А восени 1965 р. під час заходу на прем'єрі «Забutih предків» вона виступила проти всього того негативу, що накопичився тоді в радянському суспільстві. Її виключили з партії та звільнили, але вона продовжувала свою громадську діяльність, не залишаючи літератури [1, с. 32].

Можна стверджувати, що присутність поета Василя Стуса в Україні сьогодні пов'язана, серед іншого, із зусиллями Михайлини Коцюбинської: як коментатора, як видавця, як судді Свідка, зрештою, людини, яка дуже захоплювалася видатними поетами.

Вона заплатила за це ціну, й доволі жорстоку. Її твори не друкувалися майже 20 років. Але як тільки атмосфера в Україні трохи змінилася, вона кинулася в роботу, як молода аспірантка українознавства. М. Коцюбинська багато зробила на ниві літературознавства: присвятила роботи спадщині Стуса, Чорновола.

Гоніння на шістдесятників, до яких входила і Михайлина Коцюбинська, призвело до того, що частина з них «переорієнтувалася», ставши покірною режимові, інші відійшли від громадської діяльності і зайнялися суто фаховими справами, але були й такі, хто не відмовився від своєї позиції і пішов на загострення стосунків із владою. Передусім останні вдалися до розповсюдження «самвидаву» – офіційно невизнаної або забороненої літератури, яка поширювалася від руки (або на друкарських машинках) переписаних копій. На зміну шістдесятництву, переважно культурницькому, йшов дисидентський рух, що охоплював не лише пропагування культурних ідей, але і правозахисну діяльність. Правозахисників часто відносять до шістдесятників. В Україні це, зокрема, Українська Гельсінська група, її протистояння із тотальним порушенням прав людини в Україні та СРСР.

Шістдесятники за мету ставили не підтримувати авторитет кримінально-бюрократичних ініціатив; не поспішати в державну годівницю, платячи за це ув'язненням; не перетворювати свою роботу на благо суспільства на колаборацію, як би гостро це не звучало; стояти твердо і захищати тільки те, у що вірили, а не співаючи собі на вухо, які б наслідки для людини не були. Здатність «стояти на самоті», як писав Стефаник: «... най йому кажуть, що продався і „сподлився“, лиш би він стояв собі сам, бо так ему належиться». Чи не з таких «самотніх» осередків і твориться громадянське суспільство? [1, с. 33].

«Будь собою» – це здається таким природним і самоочевидним. Проте світ безжально «хапає» людей від початку до кінця, і задовольнити цю необхідність стає все більш проблематичним. Але виконання цього прислів'я завжди живе і актуальне, про що свідчать екзистенційні формули, які залишили нам наші величні – «пізнай самого себе» (Сковорода), «своім життям до себе дорівнятись» (Леся Українка), «самому стояти» (Стефаник), чи «зробити своє життя аргументом своєї філософії» (Альберт Швейцер).

Це особисте самовизначення не є суто приватною справою – без цього соціальний прогрес був би неможливим. На думку Михайлини Коцюбинської, «для такого аморфного, слаборозвиненого суспільства, як наше, ця потреба у самовизначенні є однією з найактуальніших». Для когось у посттоталітарному суспільстві після десятиліть деперсоналізації, нав'язування комплексу «гвинтика», який урівноважує страх (справжність) і ентузіазм (натхнення) у звичку, яка стала другою натурою, приховує реальне, конкретне, і розчиняється у колективній свідомості чи несвідомості. Такий людині важко встати з колін і прийняти вертикальне положення [1, с. 34].

Серед визначальних характеристик мислення багатьох людей, яких знала Михайлина Коцюбинська, – духовний та матеріальний світ. У всьому – життєві цілі, мотивація до дій, моральні принципи, організація життєвих просторів чи стосунки з оточуючими. Це життєве кредо Горської, Світличного та Стуса.

Не підкоряйтеся велінням умів, а спочатку підкоряйтеся «самому моральному закону». Це відомий факт із життя Василя Стуса, який з погляду звичної життєвої логіки навіть можна трактувати як жорстокість до близької людини. Він відмовився зустрічатися з рідними в концтаборі в 1984 р., коли не міг підкоритися принизливим вимогам в'язнів, а його дружині та сину довелося повер-

нутися за тисячі миль, не побачивши чоловіка та батька. Що це: неадекватна реакція чи, навпаки, здоровий інстинкт морального самозбереження?

Так думати, так жити можна, маючи лише відчуття повної внутрішньої свободи. «Внутрішня свобода ... відчувається дорогоцінною, життєдайною і здається майже важливішою, принаймні такою ж важливою, як зовнішня свобода», – зазначала Михайлина Коцюбинська. Адже цей стан внутрішній і тому непереборний. За умов зовнішньої свободи також можна втратити суверенітет, стандарти та пропорції власного «я», самовільно вийти на берег, повністю зануритися в суєту дня. І навпаки – завоювати право бути собою за відсутності свободи, будувати свою «я» фортецю, вільну від будь-якої облогової та наступальної зброї [2, с. 531].

Наявність повноти і самодостатності у самовизначенні не означає штучного відмежування від суспільного життя, протиставлення загального! Внутрішня свобода сприяє розвитку цілісності та нормалізує дихання. Унаслідок зростає соціальна цінність особистості, розвивається її творчий потенціал, зміцнюється соціальна компетентність. Ця особистість не програла суспільству, навпаки, звернулася до нього.

Внутрішня свобода – «єдина гарантія того, що ми не підемо проти вовків». Стан постійної готовності до внутрішньої опозиції необхідний у неминучому імперативі держави. Нав'язана опозиція не освоєна як екзистенційно, так і інтелектуально. Майте мужність сьогодні не стояти за спиною найсильнішої армії. Боятися «покірного ентузіазмом мас» (Герцен), – згадувала у своїй промові Михайлина Коцюбинська у 2004 р. Хочеться ще згадати цікаву подію із життя нашої героїні, коли вона не відмовилася від власних ідеалів. У 1966 р. на Комісії старих більшовиків Київського обкому КПУ її виключали з партії: «...Один з присутніх запитав: „Про що Ви думатимете завтра, кладучи на стіл партквиток?“. На це я, не довго думаючи, відповіла: „Знаєте, коли я вступала до партії ще дуже молодою і зеленою, то вірила в ідеали. Та якщо доводиться вибирати між ідеалами і партквитком, то я лишую ідеали собі, а вам віддам партквиток“».

Зберігати гідну лінію можна лише в тому випадку, якщо ви роз'їдаєте небезпечну та спокусливу якість свідомості, яку можна визначити як «одноклітність» і яка відчувається як найбільша небезпека.

Проявів такої «одноклітності» багато – це складний спектр оцінок, критеріїв, цінностей і мотивацій, вимог і гасел. Її виплекали десятиліття войовничої чорно-білої пропаганди, викорінення інакомислення, культивування своєрідного «тунельного бачення» та «чудового існування» (термін Домонтовича) як найперших чеснот «звичайної радянської людини» [2, с. 532].

Спрощення – це глухота до тіні, суперечності й різноманітності, кастрація явищ. Тому це прямо веде до крайньої поляризації та протистояння поглядів, взаємної ксенофобії, абсолютного неприйняття. При цьому тіні асоціюються з автентичними мотивами, соціально-естетичною атмосферою, конфліктами традицій розвитку, цілою низкою нових – реальних чи фальшивих цінностей. Лише розглянувши все це, можна зрозуміти всю винахідливість цього явища. Ми повинні бути свідками та брати участь у соціальній катастрофі, яка легітимізується так званими реформами та пропагандою та сприянням цьому. Переоцінка

триває – це цілком природно. Але, на жаль, ми часто стаємо заручниками в такий спосіб, жертвами оригінальних перестановок знаків плюс або мінус, і навпаки. Надзвичайно яскраве «формульне квадратне мислення» (Ю. Шевельов) з'являється неодноразово. Такий ось тоталітаризм, який пронизує найглибші думки свідомості [3, с. 106].

«Цінуюте свою художню органіку, свої особливі скарби», – закликала Михайлина Коцюбинська. Але водночас важливо не піддаватися всевладдям, щиро не ремонтувати стерте історією, не прикривати марень і брехні реального соцреалізму, вбивства художньої творчості ідеологією. Не відроджуйте старі культури і не створюйте на їх основі нові. Зокрема, останнім часом спостерігається тенденція до створення нового культу О. Гончара. Але, віддаючи шану таланту та чесності громадянської позиції автора «Собору», не можна забувати, що загалом його творчість задумом і стилем вписується в неприйнятні сьогодні парадигми соцреалізму [4, с. 199].

Михайлина Коцюбинська зазначала, що у концепції сучасного розвитку новітнього українського літературного канону кінця XIX та у деяких місцях XX ст. ми спостерігали надзвичайне протиставлення між тим, що ми називаємо «популізмом» і модернізмом. Обидва ці явища належать до сутнісних характеристик художнього процесу, зумовлених історією, національністю та психологією, без яких неможливо об'єктивно й детально зрозуміти багато речей.

Кваліфікація «популізму» часто носить блюзнірський тон, не розуміючи, що це «виправдана» форма історично значущої суспільно-художньої свідомості, що несе величезний моральний позитив – мову не слід забувати. Ми глибоко вкорінені в нашій спадщині – у кожного з нас є плюси і мінуси, це не просто наше прокляття, це наша унікальність, власне обличчя [5, с. 163].

Михайлина Коцюбинська говорила: «Мене розриває серце, коли з точки зору „патріотизму“ все інше, що є неякісним і освяченим традиційними формами, б'ють батогами, щоб знецінити та маргіналізувати це священне поняття. Не раз переконуюсь, що не завадить реалізувати жартівливу пропозицію Юрія Шевельова, щоб тимчасово припинити вживання слів „народ“ і „Україна“... Адже під цими гаслами та портретами Шевченка часто здійснюється одна чи декілька офіційних обрядових дійств, які не мають жодного відношення до справжніх інтересів української культури».

Джерела та література

1. Коцюбинська М. Моральний імператив і виклики часу. Текст промови на випускних урочистостях в Українському католицькому університеті 19 травня 2004 р. Ленінград: УКУ, 2004. С. 32–33.
2. Сверстюк Є. Михайлина Коцюбинська. Слово і честь імені. *На святі надії*. Київ, 1999. 532 с.
3. Коцюбинська М. Доброокий. *Спогади про І. Світличного*. Київ: Час, 1998. 106 с.
4. Коцюбинська М. «Зафіксоване і нетлінне»: роздуми про епістолярну творчість. Київ: Дух і Літера, 2001. 199 с.
5. Коцюбинська М. Із книги споминів. *Кур'єр Кривбасу*. 2003. № 167. 163 с.